

POVIJEST HRVATA
(19. i 20. STOLJEĆE)

H R V A T S K I
i n s t i t u t z a
P O V I J E S T

POVIJEST HRVATA (19. i 20. STOLJEĆE) 2

Biblioteka Hrvatska povjesnica

Monografije i studije III/107

Nakladnik

Hrvatski institut za povijest

Zagreb, Opatička ulica 10

Za nakladnika

dr. sc. Miroslav Akmadža

Glavni urednik

dr. sc. Gordan Ravančić

Urednici 2. knjige

dr. sc. Nikica Barić

dr. sc. Zdenko Radelić

Recenzenti

dr. sc. Sabrina Ramet

dr. sc. Dinko Šokčević

Lektura

Gordana Malnar

Slog i tisak

Sveučilišna tiskara d.o.o.

Mjesto i godina izdanja

Zagreb, 2023.

Naklada

300 primjeraka

Na naslovnici instalacijska zastava bana Josipa Jelačića iz 1848. godine

(Hrvatski povijesni muzej, Zagreb).

ISBN: 978-953-8335-43-3

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001209940.

Ova knjiga je tiskana uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH.

POVIJEST HRVATA

(19. i 20. STOLJEĆE)

H R V A T S K I
i n s t i t u t z a
P O V I J E S T

Zagreb, 2023.

SADRŽAJ

Uvodna riječ.....	XI
STANOVNIŠTVO I DRUŠTVO HRVATSKE U 19. STOLJEĆU.....	1
Stanovništvo hrvatskih zemalja u 19. stoljeću.....	1
Stoljeće velikoga demografskog rasta	1
Demografska slika početkom 19. stoljeća.....	2
Etnička struktura stanovništva	5
Razvitak gradova	6
Porast stanovništva i gustoće naseljenosti u drugoj polovini 19. stoljeća	6
Hrvatsko društvo u 19. stoljeću.....	7
GOSPODARSTVO HRVATSKE U 19. STOLJEĆU	13
Razvoj poljoprivrede i stočarstva.....	13
Trgovina, obrti, manufakture i industrija	18
Prometna infrastruktura.....	24
Financijske institucije	27
PRIPREMNA FAZA HRVATSKOGA NACIONALNOG PREPORODA.....	31
Europa nakon sloma Napoleonove vlasti.....	31
Teritorijalni ustroj, uprava i sudstvo u hrvatskim zemljama nakon Bečkoga kongresa.....	31
Vjerski život	34
Politički razvoj i idejni temelji hrvatskoga preporodnog pokreta	35
Jačanje mađarskoga pritiska na Hrvatsku i preteče hrvatskoga preporodnog pokreta	38
Počeci izgradnje hrvatskoga standardnoga književnog jezika	44
Preteče preporoda i gospodarstvo	48
Školstvo.....	49
Kultura i umjetnost početkom 19. stoljeća	51
POD ZNAKOM POLUMJESECA I ZVIJEZDE – ILIRSKI POKRET	57
Program hrvatskoga preporodnog pokreta.....	57
Politički sukobi i osnivanje prvih stranaka.....	62

Osnivanje temeljnih nacionalnih institucija.....	65
Standardizacija jezika i književnost u vrijeme ilirskoga pokreta.....	67
Katoličko svećenstvo i preporodni pokret	71
Glazba, likovna umjetnost i arhitektura u vrijeme ilirskoga pokreta.....	72
Svakodnevni život u znaku polumjeseca i zvijezde	75
Školstvo.....	77
HRVATSKA U VRIJEME „PROLJEĆA NARODA”	79
Val revolucionarnih nemira 1848. u europskim zemljama i Habsburškoj Monarhiji.....	79
Oblikovanje programa hrvatskoga političkog pokreta 1848./1849.	81
Dalmacija i Istra 1848./1849. – neostvarene inicijative za sjedinjenje s Hrvatskom	85
Uzroci hrvatsko-mađarskoga sukoba 1848.	86
Hrvatski sabor iz 1848. godine – prvi parlament u hrvatskoj povijesti.....	87
Oružani sukob Hrvata i Mađara	90
Bansko vijeće – prva hrvatska samostalna vlada.....	94
Rezultati hrvatskoga političkog pokreta 1848./1849.	95
HRVATSKA TIJEKOM NEOAPSOLUTIZMA.....	97
Apsolutizam novoga tipa u Habsburškoj Monarhiji.....	97
Pokušaji cjelovite modernizacije u Hrvatskoj.....	99
Modernizacija obrazovnog sustava u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj.....	102
Kultura i znanost pod strogim nadzorom.....	105
Slom neoapsolutizma u Monarhiji i obnova ustavnoga života u Hrvatskoj.....	110
USUSRET DUALIZMU (1861. – 1868.)	115
Obnova ustavnoga života i nove političke stranke	115
Hrvatski sabor 1861. godine	119
Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.....	121
Prijelazno razdoblje 1861. – 1865.	123
Sabor 1865.	124
Austro-ugarska nagodba 1867.	128
Hrvatsko-ugarska nagodba 1868.	131
UČVRŠĆENJE DUALISTIČKOGA SUSTAVA.....	137
Otpor Hrvatsko-ugarskoj nagodbi	137

Revizija Nagodbe.....	140
Mažuranić i njegove reforme.....	141
Politički otpori i Mažuranićev pad.....	142
Banovanje Ladislava Pejačevića	143
Narodni preporod Dalmacije i Istre	145
Sveučilište i školske reforme u Banskoj Hrvatskoj	150
Prosvjeta i književnost.....	153
U ZNAKU KÁROLYA KHUEN-HÉDERVÁRYJA	155
Narodni pokret 1883.	155
Razvoj kulture, umjetnosti i znanosti	171
POLITIČKI RAZVOJ OD 1903. DO 1914.	173
Smjena generacija u hrvatskoj politici	173
Znanost i kultura.....	192
HRVATSKA POLITIKA I PRVI SVJETSKI RAT.....	195
Uoči proglašenja rata: politička scena.....	195
Veliki rat: kako usuglasiti vojno-političke ciljeve i ukloniti iredentističke prijetnje?	198
Emigracija i jugoslavensko pitanje: kako razbiti Austro-Ugarsku?	199
Odlazak staroga vladara: pokušaji reforme u nacionalnom duhu	204
Veliki kraj: završetak rata kao neiskorištena prilika.....	207
Narodno jedinstvo ili <i>finis Croatiae</i> ?.....	209
Prvi svjetski rat i Hrvati.....	213
Demografska kretanja	215
HRVATI I HRVATSKA U MEĐURACU (1918. – 1941.)	219
Država Slovenaca, Hrvata i Srba i stvaranje prve Jugoslavije	219
Glavne značajke nove države do 1929. godine.....	222
Talijanska okupacija hrvatskoga priobalja nakon 1918. i Rapalski ugovor	227
Talijanska uprava u hrvatskim zemljama	230
Rijeka	231
Hrvatski krajevi pod Italijom	232
Hrvatska seljačka stranka i Stjepan Radić	235
Gospodarstvo	239

Obrazovanje i kultura.....	247
Položaj hrvatskih katolika i Katoličke crkve u međuraću	249
Diktatura kralja Aleksandra i hrvatsko pitanje	252
Između liberalizacije i autoritarnosti – prilike u drugoj polovini 1930-ih godina	255
Vladko Maček i hrvatski seljački pokret	259
Ante Pavelić i ustaška organizacija	261
Komunistička partija Jugoslavije/Hrvatske.....	263
Banovina Hrvatska	265
Slom Kraljevine Jugoslavije	270
HRVATSKA U DRUGOM SVJETSKOM RATU	275
Ustaški pokret i Nezavisna Država Hrvatska	275
Partizanski pokret i Komunistička partija Jugoslavije/Hrvatske	287
Hrvatska seljačka stranka	296
Preživjeti rat.....	296
Položaj Katoličke crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj	297
Gospodarstvo	299
LJUDSKI GUBICI HRVATSKE U DRUGOM SVJETSKOM RATU.....	301
Ljudski gubici Jugoslavije i Hrvatske: između činjenica i manipulacija	301
Stradali od oružanih snaga i vlasti NDH: logor Jasenovac	304
Stradali od NOV i POJ / JA – partizana i komunističke vlasti: Bleiburg i „križni put”	307
Hrvati stradali od Jugoslovenske vojske u otadžbini – četnika.....	308
Glavni uzroci represije nakon rata	309
Stvarni i demografski gubici, migracije i etničke promjene prouzročeni Drugim svjetskim ratom.....	310
HRVATSKA 1945. – 1990.	313
Komunisti preuzimaju vlast	313
Socijalna revolucija.....	317
Agrarna politika	318
Kolonizacija siromašnih seljaka i položaj seljaštva	319
Predstavničke institucije	320
Hrvatska: ime.....	324

Teritorijalno-upravna podjela	325
Hrvatske granice.....	327
Sukob sa Staljinom i Informbiroom	329
Samoupravljanje: novi put u komunizam.....	331
Federalizam i centralizam.....	332
Jugoslavenstvo i unitarizam.....	335
Prosvjeta i školstvo	335
Kultura i politika.....	338
Socijalni i nacionalni sastav partijsko-državnih struktura.....	340
Socijalno stanje.....	342
Položaj radništva i uloga sindikata	343
Hrvatska: Hrvati i Srbi.....	345
Reforme 60-ih godina 20. stoljeća	345
Tito na strani reformista	348
Iseljavanje Hrvata u vrijeme socijalizma.....	348
1968.: „nova ljevica”	351
Hrvatsko proljeće: međunacionalni i međurepublički odnosi	352
Hrvatska kritika međurepubličkih gospodarskih odnosa.....	354
Deseta sjednica CK SKH i pitanje nacionalne ravnopravnosti.....	357
Zahtjevi za veću samostalnost Hrvatske	358
Smjena hrvatskoga vodstva.....	359
Posljedice hrvatskoga proljeća.....	360
Odnosi među republikama.....	362
Ustavnopravne promjene potkraj 60-ih i tijekom 70-ih godina.....	365
Udruženi rad i delegatski sustav.....	366
Sukob ustavobranitelja i ustavorušitelja.....	367
Društvena kriza	369
Sučeljavanja u Hrvatskoj.....	369
„Politički kriminal”	370
Ustav 1974. i konfederalizacija	371
Kriza potkraj 70-ih i tijekom 80-ih godina.....	374
Stanje potkraj 80-ih godina.....	377
Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.....	378
Višestranačjem prema samostalnoj Hrvatskoj	380

Političke institucije u Republici Hrvatskoj	381
Katolička crkva u komunizmu	382
Bitne značajke razdoblja od 1945. do 1990.	386
DOMOVINSKI RAT	391
Konstituiranje nove vlasti i srpska pobuna	391
Uzaludni pregovori i put u rat	393
Iskorak Hrvatske na međunarodnu scenu	395
Sukobi tijekom moratorija	396
Pregovori u Haagu i mirovna operacija.....	401
Mirovna operacija Ujedinjenih naroda i međunarodni položaj Hrvatske.....	403
Okupirani teritorij Republike Hrvatske	406
Hrvatska i rat u Bosni i Hercegovini (1992. – 1994.)	407
Hrvatska 1993. i 1994. – između rata i mira.....	408
Rasplet i okončanje rata	409
Demografsko stanje potkraj 20. i početkom 21. stoljeća.....	413
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	415
Popis literature.....	431
Kratice.....	443
Popis zemljovida.....	447
Popis tablica	449
Popis autora.....	451
Kazalo osobnih imena	453

UVODNA RIJEČ

Rijetke su sinteze o hrvatskoj povijesti, napose one koje su obuhvatile cjelokupnu povijest Hrvatske i Hrvata, od prapovijesti do današnjih dana. Zato su djelatnici Hrvatskoga instituta za povijest, najveće historiografske institucije u Republici Hrvatskoj, odlučili napisati takvu povijest koja bi na znanstven, tj. objektivan i nepristran način opisala i objasnila najvažnije procese, događaje, pokrete, organizacije, stranke i pojedince u hrvatskoj povijesti koji su na bitno utjecali na njezin tijek. Povijest Hrvata ili hrvatska povijest tijekom stoljeća opstojnosti Hrvata na ovim prostorima na razmeđu srednje i jugoistočne Europe obilježena je neprestanim međusobnim utjecajima Hrvata i njihovih neposrednih i nešto daljih susjeda. Jednako tako, važno je imati na umu da vrhovni politički (državni) centar Hrvata i hrvatske države nije uvijek bio unutar hrvatskoga etničkog i političkog prostora. Ove činjenice uvjetovale su da su na procese političkoga, društvenoga i gospodarskoga razvoja Hrvata često utjecali (uvjetno rečeno) „vanjski” čimbenici, pa je (neupućenom) čitatelju ponekad teško razabrati glavne i neprijeporne povijesne čimbenike i uzroke koji su oblikovali tijek procesa oblikovanja hrvatske današnjice. Stoga nam je ovom sintezom bio cilj i rezultate novijih istraživanja hrvatske historiografije podastri čitateljstvu.

Povijest Hrvatske i Hrvata predstavljamo u dva sveska. Prvi svezak obuhvaća razdoblje od prapovijesti do kraja 18. stoljeća, tj. Bečkoga kongresa 1815. godine, a drugi svezak, koji se nalazi pred vama, obuhvaća 19. i 20. stoljeće.

U istraživanju i pisanju te uređivanju sudjelovali su povjesničari svih generacija, ali većim dijelom pripadnici srednje i mlađe generacije.

Autori glavnih poglavlja spomenuti su uz naslove, a ako je autor pojedinoga potpoglavlja netko drugi, njegovo ime i prezime istaknuto je samo uz naslov njegova potpoglavlja.

Knjiga je objavljena na engleskom jeziku 2022. pod naslovom *A History of the Croats: the Nineteenth and Twentieth Centuries*.

Urednici